

CHET TILIDAGI SO‘ZLASHUVDAGI QO‘RQUV VA XAVOTIRNING PSIXOLOGIK OMILLARI VA ULARNI BARTARAF ETISH STRATEGIYALARI

Rajabova Saida Shomuratovna

Ma'mun universiteti Sharq va g'arb tillari kafedrası Lingvistika (Ingliz tili) yo'nalishi magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada chet tilini o'rganish jarayonida, xususan, og'zaki nutq faoliyatida yuzaga keladigan qo'rquv va xavotir (*foreign language speaking anxiety*)ning psixologik omillari tahlil qilinadi. Tadqiqotda til o'rganuvchilarning shaxsiy xususiyatlari, ijtimoiy-psixologik muhit, o'qituvchi omili hamda baholash tizimining ta'siri ilmiy manbalar asosida yoritilgan. Shuningdek, ushbu salbiy holatlarni kamaytirish va bartaraf etish bo'yicha samarali pedagogik va psixologik strategiyalar taklif etiladi. Maqola chet tilini o'qitish metodikasi va ta'lim psixologiyasi sohasida tadqiqot olib borayotgan mutaxassislar uchun muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: chet tili, so'zlashuv, qo'rquv, xavotir, psixologik omillar, kommunikativ kompetensiya, motivatsiya.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim jarayonida chet tillarini o'rganish shaxsning intellektual va kasbiy rivojlanishida muhim omil sifatida qaralmoqda. Globallashuv sharoitida til bilimlari nafaqat lingvistik kompetensiya, balki samarali muloqot olib borish, madaniyatlararo aloqalarni rivojlantirish hamda professional faoliyatda muvaffaqiyatga erishishning asosiy vositalaridan biri hisoblanadi. Shu bois chet tillarini o'qitish jarayonida og'zaki nutq ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish masalasi alohida ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda.

Mamlakatimizda chet tillarini o'rganishni rivojlantirishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlarda ta'lim oluvchilarning kommunikativ kompetensiyasini oshirish, ularning erkin fikr bildirish qobiliyatini shakllantirish ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlari sifatida belgilangan [1]. Mazkur talablar chet tilini o'qitish jarayonida faqat grammatik bilimlarni egallash bilan cheklanmasdan, balki o'rganuvchining psixologik tayyorgarligi va nutqiy faolligini ta'minlash zarurligini ko'rsatadi.

Shunga qaramay, amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, chet tilini o'rganayotgan ko'plab o'quvchilar va talabalar og'zaki nutq faoliyati jarayonida psixologik qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar. Xususan, so'zlashuvdagi qo'rquv va xavotir holatlari o'rganuvchilarning nutqiy faolligini cheklab, ularning bilim va ko'nikmalarini to'liq namoyon etishiga to'sqinlik qiladi. Bunday holatlar ko'pincha xato qilishdan qo'rquv, salbiy baholanish xavfi hamda o'ziga bo'lgan ishonchning pastligi bilan izohlanadi.

Ta'lim tizimini modernizatsiya qilishga oid hujjatlarda o'quvchilarning mustaqil fikrlashini, psixologik barqarorligini va ijodiy yondashuvini rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning muhim vazifalari qatorida ko'rsatib o'tilgan [2]. Ushbu yondashuv chet tillarini o'qitish jarayonida ham o'rganuvchining ichki psixologik holatini hisobga olish,

so'zlashuvdagi qo'rquv va xavotirni kamaytirishga xizmat qiluvchi samarali metod va strategiyalarni qo'llashni taqozo etadi.

Shu nuqtayi nazardan, chet tilidagi so'zlashuvdagi qo'rquv va xavotirning psixologik omillarini aniqlash, ularning kelib chiqish sabablarini ilmiy asosda tahlil qilish hamda mazkur salbiy holatlarni bartaraf etish strategiyalarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi. Ushbu maqolada aynan shu masalalar tahlil qilinib, chet tilini o'qitish jarayonida psixologik yondashuvlarning ahamiyati ochib beriladi.

Asosiy qism

Chet tilini o'rganish jarayonida yuzaga keladigan so'zlashuvdagi qo'rquv va xavotir holatlari zamonaviy psixolingvistika va ta'lim psixologiyasida keng tadqiq etilayotgan muammolardan biri hisoblanadi. Tadqiqotchilar ushbu holatni o'rganuvchining individual psixologik xususiyatlari, ijtimoiy muhit va pedagogik sharoitlar bilan uzviy bog'liq murakkab hodisa sifatida talqin qiladilar. Ayniqsa, og'zaki nutq faoliyati til o'rganishning eng sezgir bosqichi bo'lib, unda psixologik omillar hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Asosiy qism

Chet tilini o'rganish jarayonida yuzaga keladigan so'zlashuvdagi qo'rquv va xavotir holatlari psixolingvistika va ta'lim psixologiyasida keng tadqiq etilgan muammolardan biri hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlarda mazkur holat "foreign language anxiety" tushunchasi orqali izohlanib, u til o'rganishga xos bo'lgan maxsus psixologik holat sifatida talqin qilinadi. Tadqiqotchilar ushbu xavotir ayniqsa so'zlashuv vaziyatlarida kuchli namoyon bo'lishini ta'kidlaydilar [3].

So'zlashuvdagi qo'rquvning asosiy psixologik omillaridan biri — o'rganuvchining o'ziga bo'lgan ishonch darajasidir. O'z nutqiy imkoniyatlarini past baholaydigan shaxslar chet tilida gapirishdan qochishga moyil bo'ladilar. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, past o'zini baholash darajasi so'zlashuvdagi xavotirni kuchaytirib, nutqiy faollikni pasaytiradi [4].

Bundan tashqari, ijtimoiy baholanishdan qo'rquv ham muhim omillardan biri hisoblanadi. O'rganuvchi o'z nutqi sinfdoshlar yoki o'qituvchi tomonidan salbiy baholanishidan xavotirlanadi. Bunday holat, ayniqsa, xatolarga keskin munosabat bildiriladigan o'quv muhitida kuchayadi. Natijada o'rganuvchi muloqotdan ko'ra sukut saqlashni afzal biladi.

Perfektsionizm ham chet tilidagi so'zlashuv qo'rquvining kuchayishiga olib keladi. Mukammal gapirishga intilish xatolarni tabiiy o'rganish jarayoni sifatida qabul qilishga to'sqinlik qiladi. Krashenning affektiv filtr nazariyasiga ko'ra, yuqori darajadagi xavotir va stress tilni o'zlashtirish jarayonida psixologik to'siq vazifasini bajaradi [5].

So'zlashuvdagi psixologik to'siqlarning shakllanishida o'qituvchi omili ham muhim rol o'ynaydi. Avtoritar uslubda olib boriladigan darslar o'rganuvchilarda qo'rquvni kuchaytirsa, qo'llab-quvvatlovchi va kommunikativ yondashuvga asoslangan muhit ularning nutqiy faolligini oshiradi. Kommunikativ til o'qitish metodikasi xatolar orqali o'rganish imkonini beruvchi tabiiy muloqot muhitini yaratishga asoslanadi [6].

Mazkur psixologik to'siqlarni bartaraf etishda samarali strategiyalarni qo'llash muhim hisoblanadi. Avvalo, o'quv muhitida psixologik xavfsizlikni ta'minlash zarur. Talabalar xato

qilish tabiiy jarayon ekanligini anglab yetishlari lozim. Juftlikda va kichik guruhlarda ishlash, rolli o'yinlar va munozaralar orqali so'zlashuv faoliyatini bosqichma-bosqich rivojlantirish ijobiy natija beradi. Bunday yondashuv o'rganuvchining o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi va xavotir darajasini pasaytiradi.

Shuningdek, ijobiy fikr-mulohaza berish, baholash jarayonida mazmuniy jihatni ustuvor qo'yish va reflektiv mashqlardan foydalanish ham muhim strategiyalar sirasiga kiradi. O'rganuvchi o'z psixologik holatini anglab, uni boshqarishni o'rgangan sari chet tilida so'zlashuv jarayoni samaraliroq kechadi.

Chet tilidagi so'zlashuvdagi qo'rquv va xavotirning namoyon bo'lishi o'rganilayotgan tilning lingvistik xususiyatlari, fonetik murakkabligi hamda madaniy nutq me'yorlari bilan chambarchas bog'liqdir. Ingliz, nemis va fransuz tillarini o'rganish jarayonida kuzatiladigan psixologik to'siqlar turli shakllarda namoyon bo'lib, ularni tahlil qilish mazkur muammoning mohiyatini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Ingliz tilini o'rganayotgan talabalar orasida eng ko'p uchraydigan psixologik to'siqlardan biri — talaffuzdagi noaniqlik va spontan nutqdan qo'rquvdir. Masalan, talaba grammatik jihatdan to'g'ri gap tuza olsa-da, th, r va w kabi tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilishdan xavotir olib, og'zaki muloqotdan qochadi. Ayniqsa, ingliz tilida yozuv va talaffuz o'rtasidagi tafovut (thought, though, through) so'zlashuv jarayonida ishonchsizlikni kuchaytiradi.

Mazkur holatda qo'rquvning asosiy sababi fonetik noaniqlik bilan bog'liq kognitiv yuklama hisoblanadi. O'rganuvchi bir vaqtning o'zida grammatik tuzilma, so'z tanlovi va talaffuzni nazorat qilishga harakat qiladi. Bu esa psixologik bosimni kuchaytirib, so'zlashuvdagi xavotirni oshiradi.

Ingliz tilini o'qitishda fonetik mukammallik emas, kommunikativ tushunarlilik ustuvor bo'lishi lozim. "Accent is not an error" tamoyiliga asoslangan yondashuv talabalar qo'rquvini sezilarli darajada kamaytiradi.

Nemis tilini o'rganishda so'zlashuvdagi xavotir ko'pincha murakkab grammatik tuzilmalar bilan bog'liq bo'ladi. Masalan, fe'ning gap oxiriga tushishi (Nebensatz) yoki artikllarning kelishik bo'yicha o'zgarishi talabalarni doimiy o'zini nazorat qilishga majbur qiladi. Talaba fikrini tez aytish o'rniga, grammatik jihatdan mukammal gap tuzishga intiladi.

Mazkur holatda qo'rquvning asosiy sababi fonetik noaniqlik bilan bog'liq kognitiv yuklama hisoblanadi. O'rganuvchi bir vaqtning o'zida grammatik tuzilma, so'z tanlovi va talaffuzni nazorat qilishga harakat qiladi. Bu esa psixologik bosimni kuchaytirib, so'zlashuvdagi xavotirni oshiradi.

Fransuz tilida so'zlashuv jarayonida talabalar ko'pincha intonatsiya, bog'lanma talaffuz (liaison) va nutqning ohangdorligi bilan bog'liq xavotirni boshdan kechiradilar. Masalan, talaba grammatik jihatdan to'g'ri gap tuzsa-da, fransuz tiliga xos ohangni bera olmaslikdan qo'rqib, gapirishdan tiyiladi.

Bu holatda xavotir nafaqat lingvistik, balki madaniy omillar bilan ham bog'liq. O'rganuvchi o'z nutqi "sun'iy" yoki "begona" eshitilishidan xavotirlanadi. Bu esa madaniyatlararo kompetensiyaning yetarli darajada shakllanmaganligini ko'rsatadi.

Autentik audio-materiallar, dialogli mashqlar va rolli o'yinlar fransuz tilidagi madaniy nutq me'yorlarini tabiiy qabul qilishga yordam beradi va psixologik to'siqlarni yumshatadi.

Xulosa

Chet tilidagi so'zlashuvdagi qo'rquv va xavotir murakkab psixologik hodisa bo'lib, u shaxsiy, ijtimoiy va pedagogik omillar bilan uzviy bog'liqdir. Ushbu holatlar o'rganuvchilarning nutqiy faolligini cheklab, chet tilini samarali o'zlashtirish jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, so'zlashuvdagi xavotirni kamaytirish uchun ta'lim jarayonida psixologik yondashuvlarni kuchaytirish, qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitini yaratish va kommunikativ metodlardan samarali foydalanish zarur. Xulosa qilib aytganda, chet tilini o'qitishda so'zlashuvdagi psixologik to'siqlarni e'tiborga olish va ularni bartaraf etishga qaratilgan strategiyalarni tizimli ravishda qo'llash o'rganuvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012-yil 10-dekabrda PQ-1875-sonli qarori "Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida". – Toshkent, 2012.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-maydagi PQ-5117-sonli qarori "Xorijiy tillarni o'qitishni sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida". – Toshkent, 2021.
3. Horwitz E. K., Horwitz M. B., Cope J. A. Foreign language classroom anxiety // The Modern Language Journal. – 1986. – Vol. 70. – P. 125–132.
4. MacIntyre P. D., Gardner R. C. Anxiety and second language learning: Toward a theoretical clarification // Language Learning. – 1994. – Vol. 44. – P. 283–305.
5. Krashen S. D. Principles and Practice in Second Language Acquisition. – Oxford: Pergamon Press, 1982.
6. Littlewood W. Communicative Language Teaching. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007.